కులం

'తవర్నెక్కడా సూసినట్టులేదు....'

సాయంత్రం వేళ రైలు వంతెన మీద కూర్చుని - పొలాల్లోంచీ, కొబ్బరి తోటల్లోంచీ వంపు తిరిగిపోతున్న రైలు రోడ్డూ, పంట పొలాలు, కాలువా చూస్తూ, పైరుగాలి ఆస్వాదిస్తూ మైమరచి పోయిన నేను, హఠాత్తుగా నా ఎదురుగా ప్రత్యక్షమై ప్రశ్నిస్తున్న ముసిలాడి కేసి ఉలిక్కిపడి చూశాను.

అతని వయసెంతో చెప్పడం కష్టం. అరవైనుంచి ఎనభైదాకా ఎంతేనా ఉండొచ్చు. జీవితమంతా కాయకష్టం చేసిన వాడి శరీరంలా అతని శరీరం నల్లగా కమిలిపోయి ఎండిపోయింది. పొట్ట దగ్గర చర్మం దళసరెక్కి ముడతలు పడివుంది. నల్లటి గుండులాంటి అతని తలమీద అక్కడక్కడ తెల్ల వెంట్రుకలు వెండి తీగల్లా మెరుస్తున్నాయి. అతను నడుంకి ఎర్ర టవలొకటి చుట్టుకున్నాడు. అతని కాళ్ళకు టైరు చెప్పులున్నాయి. అతని చేతిలో తాటాకు ఈనె చివర చేప ఒకటి వేలాడుతోంది.

'తవరిది ఈ ఊరు కాదనుకుంటా' అన్నాడు ముసిలాడు మళ్ళీ.

'ఈ ఊరు కాదు - పండగకి అత్తారింటికి వచ్చాను'

'తవరి మావగారి పేరు'

'అప్పలసామి అని - రైలు గేటు దగ్గర ఫాన్సీ షాపు'

'అప్పలసామి అల్లుడిగారా! మీ మావ తెలీకేం? నెత్తిమీద జీళ్ళ తట్టెట్టుకుని, 'ఇత్తడి-కీ, రాగి-కీ, డబ్బుల-కీ.... జీళ్ళు' అని జీళ్ళమ్మికుంటుండేవోడు. అసాధ్యుడు. అప్పలసామి అల్లుడిగారా....'

మా మావ గురించి అలా అనడంతో నేను చిన్నబుచ్చుకున్నాననుకున్నాడు కాబోలు- 'మీ మావ గోలీకాయలాడేప్పట్నుంచీ తెల్సు. ఏదో సనువు కొద్దీ అలా అన్నాను గాని ఏవనుకోకు. అప్పలసామి అల్లుడిగారన్నమాట....'

ముసిలాడు చేప కింద పెట్టి, నా ఎదురుగా చతికిలపడి, రొంటి నుంచి పొగాకు కాడలాగి, ఈనె తీసి, చుట్ట చుట్టడం మొదలు పెట్టాడు. నేను జేబులోంచి సిగరెట్ పేకెట్ తీసి సిగరెట్టు అంటించాను. నా దగ్గర సిగరెట్ పేకెట్ కనుపించగానే ముసిలాడు చుట్ట చుట్టే ప్రయత్నం విరమించి, పొగాకు కాడ మళ్ళీ రొంటిలోకి దోపి, 'ఓ సిగరెట్టివ్వండి' అన్నాడు.

నేను సిగరెట్టిచ్చాను. అతను సిగరెట్టు, చుట్ట పట్టుకున్నట్లు బొటన వేలు, చూపుడు వేళ్ళతో నొక్కి పట్టుకుని గుప్పు గుప్పుమనిపించసాగాడు.

కాలవ పక్కన కలపమిల్లులో కలప కోస్తున్న శబ్దం అప్పుడప్పుడు గాలివాలుకి కర్ణ కఠోరంగా వినిపిస్తోంది. ఆ శబ్దం తప్ప అంతా దాదాపు నిశ్శబ్దంగానే ఉంది.

ముసిలాడు సిగరెట్టు మరోసారి గుప్పుమనిపించి, 'ఏంజేస్తుంటారు?' అనడిగాడు.

'గవర్నమెంటు ఉద్యోగం – హైద్రాబాద్‌లో'

'మా యబ్బాయికూడా ఐద్రాబాద్‌లోనే. గవర్నమెంట్లో పెద్ద ఆఫీసరు. సొంత మేడ, కారు – మంచి పొజిషన్లో ఉన్నాడు.'

'మరైతే నువ్వెళ్ళి హాయిగా మీ అబ్బాయి దగ్గరే వుండొచ్చు కదా'

'ఏం? ఇప్పుడు హాయిగా లేనా?'

'అది కాదు – ఈ వయసులో, మనవలతో హాయిగా ఉండొచ్చు కదా అని'

'ఇప్పుడు మనవలతో హాయిగా ఉంటల్లేదా? నా కూతురు, కూతురి బిడ్డల దగ్గరే వుంటున్నాను'

'ఏం – కొడుకు చూడడా?'

'ఎందుకు చూడడు? పువ్వుల్లో పెట్టి సూసుకుంటాడు. ఆడు రమ్మనే అంటాడు. నేనే ఎళ్ళను.'

'అదేం?'

'ఏ గూటి పిట్ట ఆ గూట్లోనే సుకంగా వుంటది'

ముసిలాడు ఆఖరుసారి సిగరెట్టు గుప్పుగుప్పుమనిపించి, పీక విసిరేస్తూ అన్నాడు – 'ఆడి గూడు, కులం ఏరు – మా గూడెం, కులం ఏరు. ఆడితో కల్సుండడం ఎలా పడతది?'

'అదేంటి? సొంత కొడుకు కాదా?'

'సొంత కొడుకే'

'మరి కులం వేరెలా అయింది? నాకు అర్థం కావటంలేదు' అన్నాను తల పట్టుకుని.

'మొదట్లో సొంత బిడ్డల్లోనే ఏరు ఏరు కులాలుంటాయని నాకూ తెలీదు. అది తెల్సింతర్వాత నా కులవేదో తెల్సుకుని, మంచైనా, చెడైనా కులపోళ్ళతోనే వుండాలనుకుని నా వోళ్ళ దగ్గరకు వచ్చేశాను' అంటూ మొదలు పెట్టాడు ముసిలాడు.

'నా కొడుకు తెలివైనోడు. సదువులో సురుగ్గా వుండే వోడు. సిన్నప్పట్నుంచీ ఆడికి అగ్రకులాలోళ్ళతో పోటీపడి, ఆళ్ళని ఓడించి, ఆళ్ళచేత నమస్కారాలు పెట్టించుకునేంత ఎత్తుకు ఎదిగిపోవాలని మహాయిదిగా వుండేది. ఆశీర్వాదం మేష్టారు – ఈణ్ణి ఇంతవాణ్ణి చేసింది ఆయనే– ఆయన మావోడంటే సాలా అబిమానంగా వుండేవోరు. సివరకు మతవిప్పించి ఆరమ్మాయినిచ్చి పెళ్ళి కూడా చేసేరు.

'నా కోడలు కూడా సాలా తెలివైనది; సాలా ముందు సూపున్నది. సదువుల్లో, ఉజ్జోగాల్లో రిజర్వేషన్లుంటాయని పిల్లలకి తండ్రి కులం రాయించింది. పరలోకానికి ఏసు ప్రెబువు, ఇహలోకానికి ఈశ్వరుడు– ఆళ్ళకి డబుల్ గారంటీ. ఇంక దేనికీ దిగుల్లేదు' అన్నాడు ముసిలాడు పకపక నవ్వుతూ.

ముసిలాడి మాటతీరు చూస్తుంటే కొద్దో గొప్పో చదువుకున్నట్టే కనిపించింది.

'..... నా కొడుకుతో అయిదారేళ్ళు కలిసున్నా నా కులవేంటో నాకు తెలవనే లేదు. నా కళ్ళు తెరిపించింది బొద్దూడని ఎంకడు – కూతురి కొడుకు.

'పెద్దోణ్ణి నీతోపాటు తీసుకెళ్ళి సదివించి పైకి తీసుకురారా అన్నయ్యా, ఇక్కడుంటే ఆడు పాడైపోతున్నాడు' అంటూ నా కూతురు ఎంకడిని ఆళ్ళన్నయ్య దగ్గరకు పంపించింది. ఆడికప్పుడు ఎనిమిదేళ్ళు. ఆడు అయిదారేళ్ళు మేనమామ దగ్గరే ఉన్నాడు.

'ఆడి సదువు వానాకాలం సదువైంది. స్కూల్లో చెప్పేది ఆడికర్థవయ్యేది గాదు. ఎనక బడిపోయేవాడు. ఈణ్ణి ప్రైవేటుగా సదివిద్దాంలే... అంటూ ఆణ్ణి ఇంట్లోవుంచి తనే సదువు చెప్పేవోడు నా కొడుకు. ఆడు ఇంట్లో చిల్లరమల్లర పనులు చేస్తూ మేనమావకి చేదోడువాదోడుగా ఉండేవోడు – అలానే అనుకున్నాను సాలాకాలం వరకూ.

'ఓ రోజు పెరట్లో మొక్కల్లో తిరుగుతుంటే ఎవరో మెల్లిగా ఏడుస్తున్నట్టు ఏడుపు ఇనిపించింది. ఎవరా అని సూస్తే కోళ్ళ గూడు దగ్గర నా మనవడు మోకాళ్ళ మధ్య తలెట్టుకుని కూర్చుని ఎక్కి ఎక్కి ఏడుస్తున్నాడు.

'ఏంట్రా ఎంకా - ఏవైంది?' అన్నాను నేను కంగారు పడుతూ.

'ఒరే తాతా! నాకిక్కడేం బావోలేదు. ఇక్కడ కోళ్ళూ, కుక్కలూ సూస్తూ పడుండడం కంటె ఈ కూలి అక్కడే సేసుకుని బతుకుతా. మన ఊరెల్లిపోదాం రా' అన్నాడు ఆడు ఏడుస్తూ.

'కూలి' అనే మాట ఇనబడగానే చళ్ళున చరిచినట్లయింది. ఆణ్ణి అంతకుముందు ఎన్నడూ సూడనట్లు పరిశీలనగా సూశాను. కాకీ నిక్కరు మీద చిరుగుల బనీను ఏసుకున్నాడు. ఆడి ఒళ్ళు దుమ్ముకొట్టుకుపోయి ఉంది. ఆడి తల చింపిరి చింపిరిగా వుంది. నిజంగా ఆడు ఇంట్లో పనోడిలా కనిపిస్తున్నాడు కాని ఇంట్లో వాడిలా కనుపించడం లేదు.

'ఒరే తాతా! మా అయ్య కూలోడు, మాయమ్మ కూలిది, నేనూ కూలోణ్ణే. కూలోడికి నీటుగా ఉండడం ఎలా ఈలు పడతదిరా. ఆళ్ళలా నేను తెల్లబట్టలేసుకుని, అయిదేసి నిమిషాలకోసారి సబ్బుతో సేతులు కడుక్కుంటుంటే నా కూలంతా సబ్బులకే అయిపోదా....' - ఎంకడు ఏడుస్తూ అంటున్నాడు.

ఆడికి పదమూడు నిండి పద్నాలుగొచ్చింది. ఆడింకా నా కళ్ళకు పిల్లాడిలానే కనిపిస్తున్నా వయసుతో పాటు ఆడి మనసు కూడా ఎదుగుతోందనీ, ఇక్కడ ఆణ్ణి తక్కువ సూపు సూస్తున్నందుకు ఆడు మనసులో అంత బాధపడుతున్నాడని నేనంతవరకూ గుర్తించలేదు.

'అదేపోల్లేరా ఎంకా - మనూరు ఎల్లిపోదాం' అన్నాను నేను ఆడి తల నివురుతూ.

ఇంతలో నా కొడుకు, కోడలూ, పిల్లల్ని స్కూలునుంచి తీసుకుని వచ్చారు. స్కూలు నుంచి వచ్చిన నా మనవరాలు నీర్సంగా, సోఫాలో కూలబడిపోయింది.

'బేబీ - షూ విప్పేసి కాళ్ళూ, చేతులూ వాష్ చేసుకురా' అన్నాడు నా కొడుకు. అది నీర్సంగా బూట్లు విప్పి అక్కడే వదిలి వాష్ బేసిను దగ్గరకెళ్ళింది.

'ఏరా ఎధవా! ఇవ్వాల స్కూల్లో ఏం సదివావురా?' - నాలుగేళ్ళ కొడుకుని ముద్దుగా అడిగాడు.

'జానీ జానీ- యస్ పాపా....' అంటూ డాన్సు చేస్తూ పాట మొదలెట్టాడు వాడు.

'..... ఓపెన్ మౌత్.... హ్హా... హ్హా..... హ్హా...' అంటూ ఆణ్ణి ఎత్తుకుని కితకితలు పెట్టాడు నవ్వుతూ.

ఇదంతా రోజూ మామూలుగా షూసూదే అయినా నా మనవడి మనసు తెల్సింతర్వాత కొత్తగా కనిపించ సాగింది నా కళ్ళకు.

'ఒరే అల్లుడూ! చిరంజీవి పిచ్చరు – బ్రహ్మాండమైన కేసెట్టు తీసుకొచ్చాను. టిపిని చేసి సరదాగా చూద్దాం. అందరికీ ఆమ్లెట్లేసి తీసుకురా. ముందా షూలు....' – నా మనవరాలు వదిలిన బూట్లు సూపిస్తూ అన్నాడు. – '....నీటుగా స్టాండులో సర్దేసే. కిచన్లోకి వేళ్ళేముందు సోపుతో చెయ్యి కడుక్కోరోయ్ – మర్చిపోకు ఎదవా' అన్నాడు నా కొడుకు మేనల్లుడి బుజం మీద ఏలాకోలంగా చరిచి నవ్వుతూ.

చిరంజీవి పిచ్చరనగానే దీపంలా ఎలిగిన ఆడిమొహం చెప్పులు తియ్యమనగానే మాడిపోయింది. నా కొడుకు అది గమనించకపోయినా నేను గమనించాను. నా గుండె బగ్గుమంది.

'నీ పెళ్ళాం చెప్పులు నువ్వు మొయ్యడంలో తప్పులేదురా ఎంకా. స్టాండులో పెట్టు' అన్నాను నేను కలగజేసుకుంటూ.

పెళ్ళాం అనేమాట ఇనబడగానే 'ఛీ' అంది నా మనవరాలు.

'ఛీ... ఛీ...' అన్నాడు నా కొడుకు.

'ఛీ... ఛీ....ఛీ....' అంది నా కోడలు.

'ఏంటా ఛీలకర్థం? ఆడు దాని మేనత్త కొడుకు కాదా? ఒరసకి అది పెళ్ళాం అవదా?'

'పిల్లలముందు ఆ మాటలేంటి?' అంది నా కోడలు ఇసురుగా.

'చిన్న వయసులో ఆళ్ళముందు అలాంటి మాటలంటే, ఆళ్ళ మనస్సుల్లో అదే ముద్రపడుతుంది. ఏలాకోలానికి కూడా ఓ హద్దుంది' అన్నాడు నా కొడుకు చికాగ్గా.

అదే నా మనవడు కూడా దొరబిడ్డలా కాన్వెంట్లో సదువుతూ, క్లాసులో ఫస్టొస్తుంటే, మా కోడలే, 'మా అల్లుడు... మా అల్లుడు....' అంటూ మురిసిపోతూ, ఆణ్ణి నిజంగా అల్లుణ్ణి సేసేది. ఆడు కూలోడవడం మూలాన ఈ తప్పొప్పులు ఆళ్ళకి గుర్తొచ్చాయి గాని లేకపోతే గుర్తుకొచ్చేవే కావు.

'ఆణ్ణి చెప్పులెత్తమనడం, ప్లేట్లు కడగమనడం ఏలాకోలావేనా? ఆడికేదో నాలుగు ముక్కలు సెప్పించి ఆణ్ణి పైకి తీసుకొస్తావని కొండంత ఆశతో నీ సెల్లెలు నీ ఇంటికి పంపిస్తే, ఆణ్ణిక్కడ జీతంలేని పనికుర్రాడిలా చాకిరీ చేయించడం ఏలాకోలవేనా?' అన్నాను నేను తీవ్రంగా.

'ఆడికి సదువంటటం లేదు. ఏం చెయ్యమంటావు? ఆడు కొంచెం పెద్దయ్యాకా ఏ వ్యాపారవో, ఉద్యోగవో సూస్తానని చెప్పారుగా. అంతవరకు కాళీగా వున్నాడు కాబట్టి కొంచెం ఇంటి పనుల్లో సాయం చెయ్యమనడంలో తప్పేవుంది?' అంది నా కోడలు కలుగజేసుకుంటూ.

'తప్పేం లేదనే నేనూ అంటన్నాను. ఆడిదంతా మేనమామ పోలిక. పెళ్ళాం సెప్పులు మొయ్యడం ఇప్పట్నుంచీ అలవాటు కాకపోతే ఎలా?'

నేను అలా అంటాననుకోలేదు కాబోలు – నా కొడుక్కి నోట మాటరాలేదు.

'చూశారా – ఎంతలేసి మాటలంటున్నాడో ఈ ముసిలాయన' అంది నా కోడలు రోషంగా.

నా కొడుకు అప్పటికి తేరుకున్నాడు – 'నేనన్నమాటలో తప్పుందంటే క్షమించు. ఏదో కుర్రాడు కదా అని ఏలాకోలవాడేను. దానికింత రబస చేస్తున్నావు' అన్నాడు.

'రబసేం లేదు. ఈ ఇంట్లో ఆడి పొజిషనేంటా అని డౌటొచ్చి అలా అన్నాను. ఇప్పుడు ఆడి పొజిషను ఆడికీ, నాకూ అర్థవైంది'

'ఈ ముసిలాయన మాట్టాడేది ఒక్క ముక్క కూడా అందరుస్తాందు కావడం లేదు' అంది నా కోడలు చికాగ్గా.

'నీకిప్పుడర్థం కాదులే. సిల్కు సీరలు కట్టి స్కూటరెక్కి షికార్లు కాకుండా, సింకికోక కట్టుకుని నెత్తిమీద పేడ తట్టెట్టుకుని గేదెలెనకాల పరిగెడుతుంటే అర్థవయ్యేదిగాని'

'సూడండి – ఎలాంటి మాటలంటున్నాడో! ఈయాల ఈయన పెద్ద దెబ్బలాటెట్టయ్యడానికి సిద్దవై కూర్చున్నాడు' అంది నా కోడలు కన్నీళ్ళతో. బహుశా ఆ రోజు నిజంగానే నేను అవసరమైనదానికంటే కటువుగా మాట్టాడాననుకుంటాను.

'దెబ్బలాటేం లేదు – నేనూ, ఎంకడూ రేపెల్లిపోతున్నాం'

మర్నాడే నా మనవణ్ణి తీసుకుని వచ్చేశాను. వచ్చేస్తుంటే నా కొడుకు చాలా బాధపడ్డాడు.

'నువ్వెన్ని కష్టాలు పడి నన్ను సదివించావో నాకు తెల్సు. నీకు ఏదైనా లోపం జేస్తే క్షమించు. నీ కోడలు ఏదైనా తప్పు మాటంటే అదీ క్షమార్పణ చెబుతుంది. నువ్వెల్లిపోతే లోకం నన్ను తండ్రిని చూడని దుర్మార్గుడనుకుంటుంది. నా మనసూ బాధపడుతుంది. నా తోబుట్టువుకీ, దాని పిల్లలకీ నేను చెయ్యగలిగినదంతా చేస్తాను.

ఇంక ఆ పైన ఆళ్ళ అదృష్టం. నువ్వు నన్ను అర్థం చేసుకోడానికి ప్రయత్నించు' అన్నాడు.

ముసిలాడు ఆలోచిస్తూ కొంచెం సేపు మౌనంగా ఉండిపోయాడు.

'ఆడు నాకర్దం కాదు – నేను ఆడికి అర్దం కాను' సింకి పాతలవారు– సీడవొళ్ళు వారు – తెలివి తక్కువ వారలంటూ మమ్ముకింక పెట్టకండి. కించిత్తు డబ్బుంటే ఇంకిపోతాయండి ఇవ్వన్నీ' అంటూ నా చిన్నప్పుడు గాంధీ పంతులుగారు మాలోళ్ళ గురించి పాడుతుండేవోరు. కించిత్తు డబ్బుంటే హరిజనుడెంత పైకెదగ గలడో నా కొడుకు సూపించాడు. ఈణ్ణి హరిజనుడని ఎవరూ ఈసడించరు. ఈడింటికి బ్రామ్మలు, రెడ్లు, కమ్మోళ్ళు – అన్ని కులాలోళ్ళు డిన్నర్లకొస్తారు. ఆళ్ళింటికి ఈడు పార్టీలకెడతాడు. సరదాగా మాట్టాడుకుంటారు. కలిసి మెలిసి తిరుగుతారు. ఆళ్ళలో ఆళ్ళకి కులం పట్టింపుండదు.

కాని నా కూతురు, కూతురి బిడ్డలూ ఇంకా కిందున్నాళ్ళే గదా! ఆడు పైకి ఒప్పుకోకపోయినా ఆడికి కిందున్న తనోళ్ళ కంటే ఆళ్ళే దగ్గరగా అనిపిస్తారు.

మమ్మల్ని సూడ్డానికి అప్పుడప్పుడొస్తాడు. రెండ్రోజులుంటాడు. ఆడికీ, ఆడి పిల్లలకి ఇక్కడ, ఈ ఇరుకు కొంపలో, కంపులో ఉండాలని ఉండదు. ముక్కు మూసుకుని ఎప్పుడెల్లిపోదావా అన్నట్లుంటారు.

'ఇల్లు ఇరుకు కదా! మీకిబ్బందౌతుందేమోనని' అంటూ ఆడు హోటల్లో దిగుతాడు.

ఆడి పిల్లలు నా కూతురింట్లో పచ్చి మంచి నీళ్ళు కూడా ముట్టరు. నీళ్ళు బాగా లేవు? గలాసులు బాగా లేవు; ప్లేట్లు దర్టీగా ఉన్నాయి, అని మెల్లిగా ఇంగ్లీషులో ఆళ్ళలో ఆళ్ళు మాట్లాడుకుంటారు. ఆళ్ళు సూట్లూ, బూట్లూ ఏసుకుని బొమ్మల్లా తిరుగుతుంటే, ఆళ్లనే కన్నార్పకుండా సూస్తూ దూరం దూరంగా తప్పించుకు తిరుగుతారు నా కూతురు బిడ్డలు.

ఏం బావగారూ– ఎలా వున్నారంటాడు నా కొడుకు.

ఆయ్ – ఏదో – ఇలాగే వున్నాం, అంటాడు నా అల్లుడు సిగ్గుపడుతూ, బీడీ ఆర్పేసి చెవిలో దాస్తూ.

'మా అన్నొచ్చాడు, మా వొదినొచ్చింది' అంటూ సంబరపడి పోతుంది నా కూతురు. సింకి సాపలతో ఆళ్ళకి మర్యాదలు సెయ్యలేక సతమతమైపోతుంది.

ఎప్పుడెల్లిపోతారా అని దానికుంటుంది. ఎప్పుడెల్లిపోదావా అని ఆళ్ళకుంటుంది. అబిమానాల్లేకగాదు - అంతరవలాంటిది.

ఇప్పుడు ఆడికి ఆస్తుంది, పెద్ద మేడుంది, కారుంది, హోదా, పరపతి అన్నీ ఉన్నాయి. ఆడి ఏషం, బాషా అన్నీ మారిపోయాయి.

నా చిన్నప్పుడు బ్రామ్మలు స్వచ్ఛంగా మాట్టాడతావని సాలా గొప్పపడిపోయే వాళ్ళు. మీకు నోరు తిరగదురా, అని తక్కువ కులాలోళ్ళని సూసి నవ్వేవారు. కాలం మారింది. ఈడిప్పుడు పెళ్ళాంపిల్లలతోటి, కుక్కలతోటి ఇంగ్లీషులోనే మాట్టాడుతాడు. అలా ఇంగ్లీషు మాట్లాడలేన్నివోళ్ళందర్నీ ఈసడింపుగా చూస్తూ, 'మీకంటే నేను ఓ మెట్టు పైనే ఉన్నాను రోయ్' అని గుర్తు చేస్తుంటాడు. ఈడు బ్రామ్మలతో పోటీపడి పైకెదిగి, ఎదిగి, సివరకు ఆళ్ళల్లో కలిసిపోయాడు. ఇప్పుడాడు హరిజనుడు కాదు - హరిజన బ్రామ్మడు....'

సాయంత్రం ఆరయింది. రంపం మిల్లు హఠాత్తుగా ఆగిపోయి నిశ్శబ్దమైంది. మిల్లులోంచి కూలీలు ఒక్కొక్కళ్ళే వచ్చి కాలవగట్టుదిగి, కాలవలో కాళ్ళూ చేతులూ కడుక్కోడం మొదలుపెట్టారు. వాళ్ళలో ఒకతను ముసిలాడి కేసి చూసి, 'ఒరే ముసిలాడా! నెలరోజుల్నుంచీ కనిపించకపోతే సచ్చిపోయావనుకున్నాను. ఇంకా బతికే వున్నావంట్రా. ఏదీ ఓ పొగాకు కాడ పడేయ్' అంటూ రైలు కట్టమీదికి పరిగెట్టు కొచ్చాడు.

'నా దగ్గర పొగాకెక్కడిదయ్యా! ఇదిగో - ఈయన సిగరెట్టిస్తే తీసుకున్నాను' అన్నాడు ముసిలాడు, రొంటికి వేళ్ళాడుతున్న పొగాకు కాడ సంగతి మర్చిపోయి, సిగరెట్టు పీక చూపిస్తూ.

'ఇదేంటిరా?' అంటూ ఆ కుర్రాడు పొగాకు కాడ పట్టుకుని లాగాడు. ఆ లాగడంలో ముసిలాడు కట్టుకున్న టవలూడిపోయింది.

'నీ కంట పడిందిరా నాయనా' అన్నాడు ముసిలాడు నవ్వుతూ లేచి టవలు చుట్టుకుంటూ.

'ఒరే ముసిలాడా! సచ్చేప్పుడు కూడా ఈ పొగాకు కాడ తీసుకుపోతావేంట్రా. నీ కొడుకొచ్చి తలకి కొరివెడతాడనుకుంటున్నావేంట్రోయ్. నిన్ను నేనే తగలెట్టాలి. అప్పుడీ పొగాకు కాడ కూడా పడేసి తగలేస్తాలే....'

వయసు అంతరం కూడా చూడకుండా, మోటు సరసాలాడుతూ, జుగుప్స కలిగించేలా ఆ కుర్రాడు అలా మాట్లాడుతుంటే ముసిలాడు ముసి ముసి నవ్వులు నవ్వేడు కాని ఓ మాట అనలేదు.

'రెండు సుట్టలు సుట్టి ఓటి నాకిచ్చి, నువ్వోటి తీసుకో' అని మాత్రం అన్నాడు. ఆ కుర్రాడు ముసిలాడికి ఓ చుట్ట ఇచ్చి, తను చుట్ట అంటిస్తుంటే, తాటాకు ఈనె చివరున్న చేప కనిపించింది.

'ఈయాల చేపల పులుసేంట్రా! రాత్రికి బోజనానికొస్తున్నానురోయ్'

'రా... రా...'

అతను వెళ్ళిపోయాకా మళ్ళీ నిశ్శబ్దవేలింది. అతను వెళ్ళినవైపే చూస్తూ చుట్ట గుప్పించడం మొదలు పెట్టాడు ముసిలాడు.

✧ ✧ ✧

'ఇందాకా పాటేదో పాడావు – ఆ పంతులుగారెవరూ?' అనడిగాను.

'గాందీపంతులుగారని – ఆయన మాకొద్దీ తెల్లదొరతనము అని గరిమెళ్ళోరి పాట అందుకుంటే జనాలూగి పోయేవారు. ఆయన ఎనకాల నేనూ కాంగ్రెసులో ఓ పదేళ్ళు తిరిగానులే. ఆయన చాదస్తం, తలతిక్క నాకొచ్చిందని మావోళ్ళంతా అంటుంటారు. ఆయనే మా అయ్యతో దెబ్బలాడి, పట్టుదలపట్టి నాకు సదువూ సంధ్యా నేర్పించారు.

'ఆరివే ఈ పొలాలన్నీ. ఇదిగో – ఈ రైలొంతెన దగ్గర్నుంచి పంచదార ఫ్యాక్టరీ దాకా, ఆ ఔటరు సిగ్నలు దగ్గర్నుంచి కాలవ గట్టుదాకా, ఈ పొలాలు, కొబ్బరి తోటలూ ఆరివే. ఆయన్ని సూస్తే గాందీగార్ని సూసినట్లే. గాందీ పేరెట్టుకుని, దేసేన్ని దిబ్బచేసిన దొంగ నా కొడుకుల్లాంటాడు కాదు ఆయన. నిప్పులాంటోడు. మంచో, చెడో, తనోటి నమ్మాడు. నమ్మింది సెప్పాడు. సెప్పింది సేశాడు. సివరకి సర్వనాశనవైపోయాడు. దర్మాత్ముడు. సెయ్యెత్తి నమస్కారం పెట్టాలనిపించేది, ఆయన్ని సూస్తే. దర్మాత్ముడి దగ్గర లచ్మీదేవి ఎంతకాలం ఉంటుంది? దరమదేవత, దరిద్రదేవత సెట్టపట్టాలేసుకుని తిరుగుతుంటారు కదా!

ఇప్పుడు 'నేను' అనే మాట తప్ప 'మనం' అనే మాట ఇనిపించదు కదా! నాలుగు కొంపలు కూల్చి నాలుగు మేడలు లేపేవోడికి జై.... అంటోంది ఈ కాలం. మరి ఇక్కడ నిలబడి ఆయన గురించి ఒక్కముక్కలో సెప్పాలంటే ఆయన లోకం తెలీని ఎర్రోడు. కాంగ్రెసనీ, దేసెం అనీ ఉన్న ఆస్తంతా తగలేశాడు. అంత ఆస్తి ఎలా కరిగిపోయిందంటే, ఆరతి కర్పూరంలా ఇగిరిపోయింది.

'పంతులుగారూ! జాగ్రత్తండి' అని ఎవరైనా హెచ్చరిస్తే, 'ఎవరి స్వార్థం వాళ్ళు చూసుకుంటే దేసెం ఎలా భాగుపడుతుందిరా?' అనేవాడు నవ్వుతూ. తెల్లదొర అమ్మ

మొగుడిలాంటి నల్లదొరల రాజ్యం వొచ్చిందిగాని దేసెం బాగుపడిందా? ఆయన మాత్రం సర్వనాశనమై పోయాడు.

ఆయన పెద్దకొడుకు – ఆయబ్బాయి సన్నగా, పీలగా ఉండేవోడు. సెమ్కీ కోటేసుకుని, సెమ్కీ టోపీ ఎట్టుకుని, రోజూ గుర్రబ్బండి మీద స్కూలుకి ఒస్తుండేవోడు. ఆయబ్బాయిగారితోపాటే నన్నూ స్కూల్లో చేర్పించారు పంతులుగారు. స్కూలు మొత్తానికి నేనొక్కణ్ణే హరిజనుణ్ణి. కుర్రోళ్ళంతా 'అసింటా... అసింటా...' అని నన్ను దూరంగా వుంచితే, కృష్ణమాచారి మాష్టారు – ఆయన మంచోడే కాని పెళ్ళావంటే సచ్చే బయం, స్కూలునుంచి వచ్చాకా స్నానం చేసి ఆ బట్టలు తడిపితే గాని ఇంట్లోకి రానిచ్చేది కాదు – ఈడి పక్కన ఎవరు కూచుంటారంటే ఒక్కడూ రాలేదు. అప్పుడీయబ్బాయి సిగ్గుపడుతూ లేచొచ్చి నా పక్కన కూచున్నాడు. ఆయబ్బాయి స్పోటకం వొచ్చి పదిహేనేళ్ళప్పుడే పోయాడు.

రెండో కుర్రాడు చాకులాంటాడు. క్లాసులో ఫస్టు వస్తుండేవోడు. 'బావా! ఈణ్ణి బాగా సదివించు. ఈడు ఐసీయస్ కలెక్టరవుతాడు' అని పోరేవోడు ఆయన బామ్మర్ది. అల్లాంటోణ్ణి ఇంగ్లీషు సదువులొద్దని, స్కూలు మాన్పించి, జాతీయ విద్యని తెలుగు, హిందీ నేర్పించాడు. సివరికి ఆ కుర్రాడు ఎందుకూ పనికి రాకుండా పోయి ఓ రోజు ఇంట్లోంచి పారిపోయాడు. ఏవైపోయాడో ఎవరికీ తెలవదు.

తవరు తప్పు పట్టకుండా వుంటే ఓ మాటంటాను. నెహ్రూ గారు గాంధీగారి కుడి బుజం గదా. మరి ఆయన ఇందిరమ్మని ఇంగ్లీషు సదువులు సదవొద్దన్నాడా? అహింస, అహింసంటూ ఆయనఎనకాల ఈయనా గొంతు సించుకుని అరిచేవోడు గదా? ఆయన ప్రదాన మంత్రయ్యాక పోలీసులు, తుపాకులు వొద్దన్నాడా? అసలు తుపాకీ పేలకుండా సొతంత్రం వచ్చిన తర్వాత ఎప్పుడైనా తెల్లారిందా? మరింక అహింసేంటి, జాతీయ విద్యేంటి, జనాలని ఎర్రోళ్ళని సెయ్యడానికి కాకపోతే. నెహ్రూ గారిలా లౌక్యం తెలీక గుడ్డిగా గాందీగార్ని నమ్మిన పంతులుగారి లాంటోళ్ళు నాశనవైపోయారంటే నాశనవైపోరా?

పోయినోళ్ళు పోగా సివరికి లచ్చుమ్మగారని ఆరమ్మాయి మిగిలింది. ఆవిడగారి ఆకరి కొడుకు – అంటే గాందీ పంతులుగారి మనవడు – ఇప్పుడొచ్చిన ఈ కుర్రాడు.

లచ్చుమ్మగారు వయసులో వుండగా కుందనపు బొమ్మలా వుండేది. సాక్షాత్తూ లచ్మీదేవిలా ఒంటినిండా నగలతో కలకలలాడుతూ ఉండేది. మహారాణీలా మసిలింది. సివరి రోజుల్లో మహా దరిద్రం అనుబవించింది. వానలో, సలిలో, పాక అరుగుమీద, గోనె పట్టా మీద వణుకుతూ పడుకునుండేది. సివరికి సస్తే మోసేవోళ్ళు లేరు.

తగలేసేందుకు కట్టెల్లేవు. ఆయమ్మ సెవం అలా పడుంటే అంతా దూరం నుంచి చూసెల్ళిపోయే వోళ్ళేగాని, సెయ్యందించేవోళ్ళు లేరు. ఎవరికి ఏ కర్చు తగులుతుందోనని అందరికీ బయవే!

ఆయమ్మకి ఒరసకి తమ్ముడు, ఈడికి మేనమామ - ఎమర్జెన్సీ పంతులని ఒకడున్నాడులే - ఆడింటికి ఈడు పరిగెడితే, పొద్దుటే సావు కబురు మోసుకొచ్చావు అంటూ చికాకు పడ్డాడు ఆడు. ఆయన రాలేరు నాయనా, ఆయనకసలే బీపీ పెరిగిపోయింది అంది ఆళ్ళత్త, సన్నాయి నొక్కులు నొక్కుతూ. ఈయమ్మ రోజులు బాగున్నప్పుడు ఈళ్ళంతా గాదెకింద పందికొక్కుల్లా పడి తిన్నోళ్ళే. ఆడు కూడా అలా అనేప్పటికి ఈడికి మతిపోయింది. పిచ్చోడిలా రోడ్డుమీద నడిచొస్తుంటే నేను ఎదురయ్యాను. నన్ను సూడగానే ఆడు, 'మా యమ్మ సచ్చిపోయిందిరా ముసిలాడా! ఏం చెయ్యాలో తెలీడం లేదు. చేతిలో కానీ లేదు' అన్నాడు. ఆడి కళ్ళల్లో సెవం ఎలా లేపాలా అనే కంగారు తప్ప అమ్మ సచ్చిపోయినందుకు కన్నీళ్ళు లేవు.

నా కొడుకు దగ్గర నుంచి అంతకు ముందు రోజే మనియార్డరొచ్చింది. ఆ అయిదొందలూ ఆడిచేతిలో పెట్టాను దహనం సెయ్యమని. అప్పుడు వరద గట్లు తెంచుకుని పడ్డట్టు ఆడి కళ్ళల్లో నీరు పొంగుకొచ్చింది. 'ఒరే ముసిలాడా! నీ రుణం తీర్చుకోలేనురా' అంటూ గొల్లుమన్నాడు.

'రుణం లేదు గిణం లేదు - మీ తాతగారి రుణం నేనే తీర్చుకున్నాననుకో' అన్నాను నేను ఓదార్పుగా.

గుడి దగ్గరనుంచి కిరాయి మనుషుల్ని తీసుకొచ్చి శవం లేపి దహనం చేశాడు. ఎలాగోలా పన్నెండు రోజుల కర్మకాండ అయిందనిపించాడు. 'ఒరే ముసిలాడా! సమయానికి దేవుడిలా ఆదుకున్నావు. అందరికంటె ముందు పీటేసి నిన్ను కూర్చోబెట్టాలిరా. కాని బ్రామ్మల మధ్య నిన్ను పిలవలేనురా, ఏవనుకోకు' అన్నాడు పదమూడవరోజున.

'అదే పోల్లే! అంతా సవ్యంగా జరిగింది గదా'

'ఎలాగోలా పన్నెండు రోజులైందనిపించాను. మాయమ్మ కర్మ మంచిదైతే మంచి లోకాలికి పోతుంది గాని ఇంక మాసికాలూ, తద్దినాలూ పెట్టడం నా వల్ల కాదురా....' అన్నాడు ఆడు బాధపడుతూ.

ముసిలాడు చుట్ట గుప్పిస్తూ అలా వుండిపోయాడు చాలా సేపు. నాలుగు నిమిషాల తర్వాత మళ్ళీ అన్నాడు - 'ఒక కాకి సచ్చిపోతే ఎయ్యి కాకులొచ్చి గోల చేస్తాయే! అలాంటిది తోటి బాపనోడింట్లో అవాంతరవొస్తే బాపనోళ్ళు ఆడికి

సెయ్యందించారా? ఉన్న బాపనోడింటికి ఈడెడితే, ఆడు ఈడ్ని సమంగా చూసి ఇంట్లోకి రమ్మంటాడా? ఏరా, బావున్నావా, అంటూ ఈదిలో నిలబెట్టి మాట్లాడి పంపించేస్తాడు గాని, నా కులం వాడని నెత్తికెక్కించుకుంటాడేంటి? మరి కష్టానికి కల్సిరాని కులవెందుకు?'

ముసిలాడు హఠాత్తుగా నాకేసి తిరిగి, 'అసలు కులవంటే ఏంటి?' అనడిగాడు.

'కులవంటే .... కులవే...' అన్నాను ముసిలాడు అనుకోకుండా అలా అడగడంతో తడబడి.

'కులవంటే కులవూగాదు, గాడిద గుడ్డూ కాదు. కులవంటే డబ్బు - కులం లేనోడంటే డబ్బు లేనోడు. ఈడు సేతిలో కానీ లేని దరిద్రుడు, కులం పోయినోడు బ్రామ్మల్లో అంటరానోడు. అందుకే తోటి బామ్మలంతా ఈడ్ని అసింటా... అసింటా.... అంటూ దూరంగా వుంచి తప్పుకు తిరుగుతారు. ఈ డిప్పుడు బ్రామ్మడు కాదు - బ్రామ్మణ హరిజనుడు... అదీ అసలు సంగతి' అన్నాడు ముసిలాడు, ఆఖరు సారి చుట్ట గుప్పుమనిపించి, పీక విసిరేస్తూ.

'అంటే? కులాలేవీ లేవనా నువ్వనేది?'

'కులాలు లేవని ఎప్పుడు సెప్పాను? కులవంటే ఏంటో సెప్పాను కాని కులాలెందుకు లేవు? ఉన్నాడిదో కులం, లేనోడిదో కులం' అన్నాడు ముసిలాడు తికమకగా.

'అయితే డబ్బేగాని కులాలేవీ లేవంటావా? నాకలా అనిపించడం లేదు. పేదలేంటి, ధనికులేంటి, కులం పేరుతో ఎన్ని పార్టీలు, ఎన్ని ముఠాలు, ఎన్ని కొట్లాటలు చూడ్డం లేదు? కులవంటే డబ్బే అయితే నువ్వు చెప్పినట్లు రెండు కులాలు; ఉండీ లేనోడిదో కులం అనుకుంటే, మూడు కులాలు- ఉండాలి. అలా ఏవీ లేదు....'

'ఈ తెగులుకి మొదలెక్కడో నే సూసినంత మటుక్కి, నా కర్థమైనంత మటుక్కి సెప్పాను. కాదంటావా? అదే పోల్లే! కాలం సెల్లిపోయిన ముసిలోణ్ణి, నా మాటలకేంగాని బాగా సదుకున్నోడివి కదా - నువ్వు ఆలోచించు. ఆలోచించి కులవంటే ఏంటో నాకు ఇడమరిచి సెప్పు' అన్నాడు ముసిలాడు బోసి నోటితో పెద్దగా నవ్వి - ఆ చిక్కు ముడి నన్నే విప్పమంటూ.

(ఆహ్వానం మాసపత్రిక, నవంబర్ 1994)